

KAMRAN İMANOV

**ERMƏNİ TARİXİ
UYDURMALARININ
TARİXİNƏ GİRİŞ**

Bakı – 2018

Kamran İmanov,

Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri.

“Erməni tarixi uydurmalarının tarixinə giriş”. Bakı, 2018

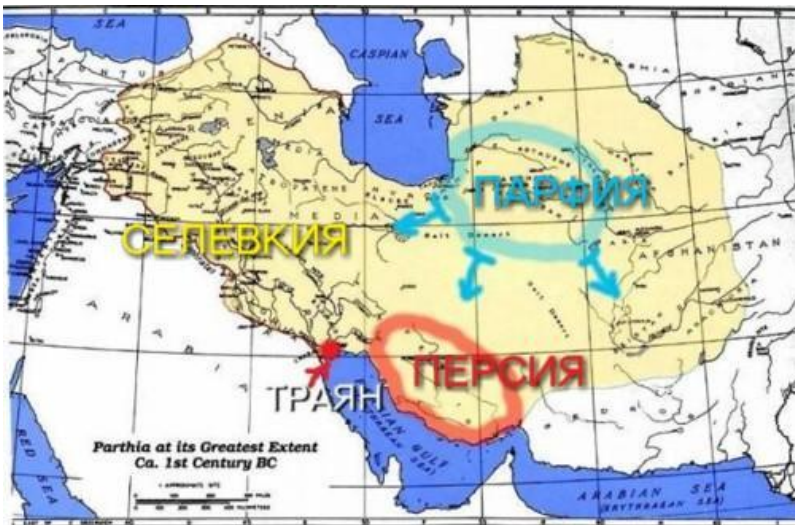
Bu kitabça Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyinin İdarə Heyətinin sədri Kamran İmanovun, Müəllif Hüquqları Agentliyi və Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyinin 26 aprel 2011-ci il tarixində birgə keçirdiyi “IT-IP: yeni biliklərin ötürülməsi və qorunması” mövzusunda konfransda etdiyi çıxış sözü və “Erməni tarixi uydurmalarının tarixinə giriş” adlı təqdimat əsasında hazırlanmışdır.

© Azərbaycan Respublikasının Müəllif Hüquqları Agentliyi, 2013, 2014, 2015, 2016, 2017

© Azərbaycan Respublikasının Əqli Mülkiyyət Agentliyi, 2018

Mündəricat

Çıxış sözü	5
Erməni tarixi və kollektiv yaddaş	13
I. Parfiya – Böyük Ərsaklar və Kiçik Ərsaklar ...	24
II. Mamikonlar kimdilər?	28
III. Xristianlıq Kiçik Ərsaklar dövlətində necə yayılıb?.....	30
IV. Mesrop əlifbasının yaradılması haqqında	32

ÇIXIŞ SÖZÜ

Hörmətli dostlar, xanımlar və cənablar!

23 aprel və 26 aprel günləri ilə bağlı silsilə tədbirlər çərçivəsində Rabitə və İnformasiya Texnologiyaları Nazirliyi ilə birlikdə keçirilən seminar «IT-IP: Yeni biliklərin ötürülməsi və qorunması» mövzusunda həsr olunur.

Bu ilki 26 aprel – Beynəlxalq Əqli mülkiyyət Günü bütün dünyada “Gələcəyi planlaşdıraraq” devizi ilə qeyd edilir. Gələcəyi dəyişdirən isə innovasiyalar çərçivəsində ilk sırada gedən informasiya-kommunikasiya texnologiyalarıdır.

Həqiqətən innovasiya texnologiyaları əsl mənada global cəmiyyətimizin formalaşdırılmasına şərait yaradıb. Veb və naqilsiz texnologiyalar aramızdakı məsafələrin aradan qalxmasına, ümumdünya hörümçəyi vasitəsilə biliklərin tezliklə əldə edilməsinə və bununla fərdlər və təcrid edilmiş cəmiyyətlərin bilik və informasiya uçurumunun azaldılmasına gətirib çıxarır. Bir sözlə, yenilikçilik, innovasiya texnologiyaları bizi birləşdirir, dünyanı saysız-hesabsız ilişkilər vasitəsilə bağlantılara gətirir.

Qloballaşan dünyada IT-IP ilə birləşərək ümumi təsir gücünü dəfələrlə artırıb. Xüsusiyyət və spesifikasına görə uzun illər kölgədə qalan IP fenomeni son iki onillikdə ictimai diqqətin və təhlillərin nəzər nöqtəsinə çevrilib. ƏM-in dünyadakı dəyişmiş iqliminin idarə olunması isə hazırda ÜƏMT-nin üzv dövlətlərinin siyasət mərkəzindədir. Səbəbi də odur ki, betona və dəmirə əsaslanan iqtisadiyyat “biliklərə əsaslanan”, “rəqəmli” və ya “kreativ” iqtisadiyyata çevrilib.

IT-IP birləşməsi, cütlüyü isə doğrudan da nəzərə çarpan dəyişikliklərə gətirib. Bu da təbiidir, çünki IT bugünkü innovasiyaların önündə gedən IP obyektləridir və ƏM qanunvericiliyi vasitəsilə qorunaraq sürətlə inkişaf edir.

Bu da bir həqiqətdir ki, həmin IT obyektleri bu qorunmanın həyata keçirilməsini çətinləşdirir, İT imkanları hesabına ƏM hüquqlarının pozulmasına geniş yol açır. Bunun səbəbi də bəllidir: IT-nin inkişafı sisteməlik surətdə IP qanunvericiliyini və təminat sistemlərini üstələyir.

Hətta elmi dünyada bazarın «assimetriyalı (simmetriyasız) əldə edilməsi» termini yaranıb. Onun mahiyyəti bazardakı alıcı və satıcıların düzgün qərar vermək üçün informasiyanın əldə edilməsinə bərabər olmayan şəraitdən irəli gəlir. Bu nəzəriyyənin işlədilməsinə görə bir sıra Amerika alimləri (Jorc Eykerlof, Mayk Spens və Jozef Ştiqlis) Nobel mükafatına layiq görülüblər. Bu alimlər göstərə biliblər ki, müasir informasiya cəmiyyətində bazarın iqtisadi subyektlərinin davranışını idarə edən «bazarın görünməz əli» deyil, onun iştirakçılarının informasiya silahlanmasıdır, informasiya təminatlarının bərabərsizliyidir. Odur ki, daha silahlanmış subyektlər daha tez alınan və səlis informasiyaya əsaslanaraq daha düzgün və operativ qərar qəbul edib, öz informasiya üstünlüyünü istifadə edirlər.

Hörmətli dostlar!

Bugünkü beynəlxalq simpozium isə IT-IP birləşməsinin problemlərini deyil, əksinə gücünü nümayiş etdirmək məqsədilə keçirilir. Çünki ilk dəfə olaraq biz simpoziumdakı çıxışları birbaşa on-line WEB yayımı ilə bu salondan translyasiya edirik. Burada səslənən fikirlər və tədqiqat arayışları aktual mövzularla bağlıdır. Odur ki, iştirak edən alimləri və mütəxəssisləri mən ürəkdən təbrik edərək, onlara uğurlar arzulayıram. Yeni bilikləri ötürüb yaymaqla onların kiberməkanda ƏM kimi qorunmasını elan edirik.

Hörmətli seminar iştirakçıları!

Yuxarıda qeyd etdiyim «rəqəmli iqtisadiyyat», «informasiya cəmiyyətinin iqtisadiyyatı» daha çox «biliklərə əsaslanan, kreativ iqtisadiyyat» kimi də tanınır. Çox za-

man bu yeni iqtisadiyyat haqqında söhbət açanda sənayedəki yüksək texnoloji sahələrə önəm verirlər. Əslində isə bu belə deyil. Misal üçün ən inkişaf etmiş ölkələrdən ABŞ-a nəzər yetirsək, görürük ki, rəsmi statistikaya görə ABŞ sənayesində yüksək texnoloji sahələrin faizi 16%-ə yaxındır, sənayenin payı isə ÜDM-də 18,5%-dir. Belə ki, yüksək texnoloji sahələrin ÜDM-dəki birbaşa payı təxminən 3%-ə yaxındır.

Bunları söyləməkdə məqsədim odur ki, «biliklərə əsaslanan» iqtisadiyyat yalnız yüksək texnoloji məhsulun buraxılması ilə məhdudlaşmır, bu məhsulun bütün sahələrdəki tətbiqi ilə səciyyələnir.

Burada, biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatda ən önəmli yerdə gedən “kreativ industriya”dır, yəni softver və informasiya texnologiyaları, dizayn, tətbiqi incəsənət, kino-tele istehsalı, musiqi sənayesi və s. BMT-nin 2011-ci ildə açıqlanan hesabatında göstərilir ki, 2002-2008-ci illərdə dünyanı bürüyən iqtisadi böhrana baxmayaraq “kreativ industriya” öz həcmi 2 dəfə artıraraq 600 mlrd. ABŞ dollarına çatıb və beynəlxalq ticarətin 12% aşağı düşməsinə baxmayaraq, həmin illər ərzində bu malların ixracı illik 14% artımla dinamik inkişaf meyllərini saxlayıb.

Odur ki, beynəlxalq ekspertlərin fikrinə əsasən, “kreativ industriya”nın inkişafı böhrana ən dözümlü istiqamət kimi inkişafda olan ölkələrə təklif olunub. “Kreativ industriya”nın özəyini isə müəlliflik hüququ və digər əqli mülkiyyət hüquqları təşkil edir. Dövlət başçısının uzaqqörən siyasəti və əqli mülkiyyət sahəsinə dəstəyi nəticəsində Agentliyin araşdırmalarına əsasən, Azərbaycanda son 5 ildə kreativ industriyanın ÜDM-dəki payı 2.2%-dən 3.6%-ə qədər yüksəlmişdir, Solou davamlı iqtisadi artım modelinə əsasən isə kreativlik indeksi 7,2%-dən 20,6%-ə qədər yüksəlmişdir.

Xanımlar və cənablar!

Qeyd etdiyimiz kimi, «biliklərə əsaslanan iqtisadiyyat», «kreativ iqtisadiyyat» ilk növbədə «rəqəmli iqtisadiyyat»dır. Burada aparıcı rola malik olan ƏM obyektlərini bazara çıxartmaq və qiymətləndirmək üçün xüsusi informasiya örtüyü tələbi öndədir (onların təsviri, konyunktura məlumatları və s.). Yalnız informasiya müşayiəti ƏM obyektlərini kommersiyalaşdırır, bazardakı əqdlərdə iştirakını, lizinq olmasını, hüquqların keçməsinə təmin edir. Həmin informasiya servisi IT və naqilsiz texnologiyalar, rəqəmli şəbəkələr vasitəsilə həyata keçirilir. Burada isə ƏMH qorunması nöqtəyi-nəzərindən problem problemi üstələyir.

Birinci problem rəqəmli kontentin təbiətindən irəli gəlir. Çünki müəllif hüququ formanı qoruyur, rəqəmli kontent isə parçalana, tirajlana, klonlaşa bilir və bununla onun forması sonsuza qədər növlərə çevirmək mümkündür. Belə ki, identifikasiya məqsədilə zəruri qeydiyyatı tələb edir. Digər problem daha mürəkkəbdir və virtual məkanda müəlliflik və əlaqəli hüquqlara riayət etməkdən ibarətdir, müəllifin və ya digər hüquq sahibinin icazəsi olmadan obyektlərin rəqəmləşdirilməsi və şəbəkədə yerləşdirilməsindən irəli gəlir. Misal üçün rəqəmli kitabxanalar və ya mağazaları götürək. “Dünya rəqəmli kitabxanası”, hansı ki, 2009-cu ildən başlayaraq fəaliyyətdədir, yalnız Avropa rəqəmli kitabxanasında – Europeana 35 dildə olan Avropa ölkələrinin 48 milli kitabxanasında yerləşən 135 mln. sənədi əldə etməyə imkan vardır. Bu rəqəmli sənədlərin hələ rəqəmləşdirmə mərhələsində böyük qisminin müəlliflik hüququ ilə qorunmasını nəzərə alsaq, təbii olaraq müəlliflərin öz hüququnu tələb etməsi ilə rastlaşırıq. Digər tərəfdən cəmiyyətin ehtiyacları “faire use - ədalətli istifadə” prinsipini irəli sürür. Ən azı “print on demand”, yəni rəqəmli materialın kitabxanadan çap etməklə, müəllifdən icazə almadan, yalnız müəyyən royalti (qonorar)

verməklə kifayətlənməyi irəli sürür. Bununla yanaşı, e-com. (elektron ticarətin) artma templəri nəticəsində hər il kitab sektorunda On-line satışı ikiqat artaraq, hal-hazırda ümumi kitab satışının 4%-ni keçib. Musiqi sektorunda CD və DVD-lərin ümumi satışı 7% azalsa da, rəqəmli musiqinin satışı hesabına ümumi musiqi bazarının artımı 13% təşkil edib. Elektron mağazalarda isə alqı-satqı əməliyyatları satılan obyektlərə hüquqların pozulması ilə müşayiət olunur. Əksər dükanlar özlərini mini-studiya və ya mini-mətbəə kimi aparır, əsərlərdən istənilən kombinasiyalı yeni toplular yaradır. Səbəbi də odur ki, rəqəmli şəbəkədə iştirak edən rəqəmli kontentdir, informasiyadır və maddi dünyadan fərqli olaraq burada müəlliflik hüququnun müstəsna hüquq kimi həyata keçirilməsi mümkün olmur.

Buna yeni bir misal – “Google”in ambisiyalı Google Editions – On-line kitab mağazası ilə bağlı problemdir.

“Google”in hesablamalarına görə, dünyada 129.864.880 (2010-cu il) orijinal kitab mövcuddur. Təxminən bu 130 mln. kitabın rəqəmləşdirilməsi böyük xərclər tələb edir, təxminən 125 mln. ABŞ dolları. 2005-ci ildə nəşirlər və müəllif təşkilatları Google-a qarşı məhkəmədə iddia qaldırdılar və hüquqların tapdalanmasını bəyan etdilər. Google bunlarla razılıq sazişinə gəldi. Belə ki, əgər hansısa hüquq sahibi öz əsərinin rəqəmləşdirilməsinə və yayımına etiraz edərsə, “Google”yə bu barədə məlumat verir, Google isə icazə verənlərin reyestrini yaradaraq, satışdan müvafiq qonorar ödəyir. Faktiki olaraq bu növ sifariş mexanizmi Google üçün qeyri-piratçılıq prezumpsiyası kimi çıxış edirdi. Lakin bir sıra hüquq sahibləri məlumat verməkdən imtina etdilər və məhkəmə Google-yə icazə verən (daha doğrusu etiraz etməyən) hüquq sahiblərinin sazişini rədd etdi. Məhkəmənin qərarına əsasən bu növ saziş Google-a bazarda digər rəqiblərlə müqayisədə əsassız üstünlük verir. Əvəzinə məhkəmə tələb

etdi ki, Google-nin müəlliflərə verilən öz təşəbbüsü ilə sazişdə iştirak etməmək təklifi (“opt.out”) əksinə onlara sazişdə iştirak etmək (“opt-in”) şərti ilə əvəzlənməlidir. Bu isə işin həcminə görə mümkün olmayan şeydir. Gətirilən misal yaranmış problemin mürəkkəbliyini tam açıqlayır.

Digər problem fayl-mübadilə şəbəkələrində yaranır – Napster, Grutella, Direct Connect. Bu protokollardan öz xüsusiyyətləri ilə səciyyələnən Bit-Torrent-dir. Həmin fayl-mübadilə sistemində P2P, yəni «gözdən-gözə» mübadilə rejimi istifadəçilər arasında resurs-administratorunun iştirakı olmadan həyata keçirilir. Hüquqların pozulması aşıb-daşır. Misal üçün Qərbi Avropada ən böyük «Pirat bay org» («Pirat limanı») fayl-mübadilə sisteminin 25 mln. fəal istifadəçisi var. Sutkada (2009-cu ilin məlumatı) bu saytı 3,3 mln. hüquqları pozan insan istifadə edir, o cümlədən 22% Çində, 11% ABŞ-da, 5,6% Böyük Britaniyada. Nəticə isə belədir: 2008-ci ildə qeyri-leqal kontent-fayl mübadiləsi 40 mlrd. rəqəmini ötüb və bu isə 95% piratçılıq deməkdir.

Odur ki, yaranmış vəziyyət “internet – müəlliflik hüququ” münasibətləri dünyada bir-birini inkar edən meyllər kimi səciyyələnir.

Bir tərəfdən “The Pirate Bay” - ən böyük torrent-trekeri 2010-cu ildə şəbəkədən xaric edilir, ona hosting göstərən Cuber-Bunker provayderi məhkəmə qərarını yerinə yetirmək məcburiyyəti qarşısındadır, digər tərəfdən “Pirate Bay” özünə yeni provayder axtarır, üstəlik pirat partiyaları və Pirat İnternasionalı yardımçı qismində çıxış edərək, bu məhkəmə qərarını “özünü ifadə sərbəstliyinin” pozulması kimi elan edir.

Və yaxud ABŞ məhkəmələri prodüser kampaniyası Bole KG-nin iddiası əsasında qeyri-leqal istifadəçilərin IP-ünvanlarını araşdırmağa icazə verirlər, provayder onların

ismini, soyunu göstərib və bunun əsasında həmin istifadəçilər məhkəməyə cəlb edilirlər.

Digər tərəfdən İsveçrə Federal Məhkəməsi həmin izləmə işi ilə məşğul olan Logister kompaniyasına qadağa qoyur. Bundan savayı, əgər ABŞ-da fayl-mübadilə sistemlərini aparənlər hüquq pozucuları kimi təqib altındadırsa, Niderlandda fayl-mübadiləsi sərbəstdir və s. və ilaxır.

Belə problemləri üstələmək məqsədi ilə bir sıra inkişaf etmiş ölkələr rəqəmli iqtisadiyyat problemlərinin həllini əqli mülkiyyət qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində görürlər. Misal üçün, DMCA (ABŞ-ın “Rəqəmli miiillikdəki müəllif-hüquq qanunvericiliyi”), Aİ-nın müvafiq Direktivi, Avstraliyanın “Digital Economy Future Directions” (“Rəqəmli iqtisadiyyata aid gələcək istiqamətlər”), Böyük Britaniya-“Digital Britain”, Fransa-“Digital France 2012” və s.

Biz bu tendensiyaları izləyərək, beynəlxalq təcrübəni nəzərə alaraq, müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tuturuq.

Cənab Prezident İlham Əliyevin sərəncamları əsasında müəllif-hüquq qanunvericiliyində rəqəmli mühiti nəzərə alan dəyişikliklər aparılıb, internet hüququ təsbit olunub, Milli Əqli Mülkiyyət Strategiyası və 2011-2014-cü illər üzrə Dövlət Proqramı layihəsində bir sıra tədbirlər, o cümlədən «On-line rəqəmli hüquqların idarə edilməsi Xidməti»nin yaradılması nəzərdə tutulub. ÜƏMT ilə 2009-cu ilin sonunda xüsusi rəqəmli hüquqlara aid beynəlxalq konfrans, 2010-cu ilin bu ayında Bakıda keçirilən Dəyirmi masada Milli Strategiya və Dövlət Proqramı Layihəsi bu təşkilatın aparıcı ekspertlərinə prezentasiya şəklində təqdim olunub, 2010-cu ildə “kreativ sənaye” mövzusunda beynəlxalq simpozium keçirilib və sentyabr ayında müəllif hüququna aid ÜƏMT-də geniş prezentasiya təqdim olunub və s.

Hörmətli dostlar!

IT-IP birləşməsindən yaranan hüquqların qorunmasında problemlər öz yerində. Zaman göstərdiyi kimi onlar öz həllini tapmalıdır, özü də IT-nin köməyi ilə.

Ancaq bir dəfə də qeyd edirəm ki, daha vacib, daha önəmli bu cütlüyün, həmin tandem tərmasda olduğundan hazırdakı sistemli effektdir.

Bizim bugünkü toplantımız söylədiklərimin bariz nümunəsidir, belə ki, müəlliflik hüququ ilə qorunan bugünkü çıxış-məruzələrin IT dəstəyi ilə bilavasitə online rejimində saytlarımız vasitəsilə yayımı təşkil edilir. Yeni biliklərin daha geniş kütləyə, İnternet şəbəkəsinin hər bir istifadəçiyuzerinə həmin məlumatları əldə etmək imkanı yaradılır.

Sizin qarşınızda tanınmış alimlər və mütəxəssislər çıxış edəcəklər. Geniş spektrə malik olan bu çıxışları birləşdirən erməni uydurmaları və saxtakarlıqlarına qarşı bizim etiraz səsimizdir. Uzun illər boyu gizli saxlanmış bir çox həqiqətlərin açılmasına müxtəlif yollarla maneə törədən erməniçiliyin iç üzünü və riyakarlıqları mənbələr və elmi sübutlar əsasında göstəriləcək. Bu məruzələrdə ermənilərin qədim və müasir dövrə aid tarixi yalanları, ərazi iddiaları və coğrafi uydurmaları, maddi və qeyri-maddi mədəni irsimizə təcavüzü və mənimsəmələri haqqında elmi əsaslı məlumatlar səslənəcəkdir.

Bir sözlə, “Böyük Ermənistan” və “böyük erməni mədəniyyəti” xülyaları ifşa ediləcəkdir.

Hörmətli dostlar!

Hamınızı 26 aprel – Beynəlxalq ƏM günü münasibətilə təbrik edirəm və ümid edirəm ki, bugünkü tədbirimiz də rəqəmli hüquqlar probleminə öz töhfələrini verərək, yeni biliklərin ötürülməsi və qorunmasına xidmət edəcək.

Sağ olun!

Erməni tarixi uydurmalarının tarixinə giriş

Erməni tarixi və kollektiv yaddaş

1. Hər xalqda olduğu kimi ermənilərin də öz tarixi vardır...

Dahi A.Qumilyovun dediyi kimi, “etnik tarix nə məlumatların “əvvəli və axırı olmayan” (Ax. Blok) sonsuz yığılmıdır, nə də sadəcə “keçmişin lətifələridir” (A.Puşkin). Tarix – səbəb-nəticə əlaqələrin mürəkkəb zənciridir. Fərdi səviyyədə yalan (saxtakarlıq) qeyri-simmetrik [adekvat olmayan] davranış qaydası olmaqla yanaşı, etnik və landşaft mühitə olan təsir üsuludur. Populyasiya (kütlə) səviyyəsində yalan (saxtakarlıq) isə artıq sosial və mədəni mühitə təsir göstərən antisistemlərin geniş miqyaslı dezinformasiyasıdır.

F.Broqquaz və İ.Efron, “Ensiklopedik lüğət”, (c.1, S.p. 1800): *“Ermənistan bütövlükdə demək olar ki, heç bir vaxt, çox qısa müddət istisna olmaqla, bir dövlət kimi öz hökmdarı tərəfindən idarə olunmayıb... Ölkənin qədim tarixi demək olar ki, naməlumdur. Ölkənin ümumdünya daşqınından irəli gələn və Musa rəvayəti ilə bağlı şimal hissəsinin qədim “Ararat” adına heç bir mixi yazılarda və Herodotda rast gəlmək mümkün deyil. Qədim farslar bu ölkəni “Armina” adlandırırdılar. Bugünkü ermənilər tərəfindən isə işlənmiş tarix qədim erməni milli abidələrinə əsaslanmır. Bu tarix İncildən götürülən hekayələrlə bağlıdır, bu isə onun daha sonrakı xristian dövrü mənşəyindən qaynaqlanır...”*

“İlkin erməni sülaləsi tarixi şəxsiyyətlərdən yox, uydurulmuş nağıllardan götürülən şəxslərdən ibarətdir...”

Aykazyan, “L’histoire de l’Arménie”, Paris, 1919.

“Ermənilər bəşər tarixində heç zaman xüsusi rol oynamamışdılar. Bu siyasi termin yox, ayrı-ayrı erməni

məskənlərinin səpələndiyi coğrafi vilayətin adıdır. Ermənilər həmişə yaşadığı torpaqların pis sahibləri olmuşlar, ancaq onlar çox məharətlə öz yaxınlarını sataraq güclülərə xidmət göstərmişlər... ”.

K.Patkanov (“Венские надписи и их значение для Передней Азии”, 1875).

“Ermənilərin keçmişinə haqqında tarix və ya rəvayət kimi qəbul edilə biləcək heç bir məlumat yoxdur. Onlar xristianlığı qəbul etdikdən sonra Ayk və Nuxla qohumluğu uydurmuşlar. Belə qəbul olunub ki, o, Yafətin nəvəsi, Nuxun oğlu olan Torqomun nəslindəndir. Çünki, əski tarixçilərdən bir neçəsi Yəhudi salnamələrində xatırlanan Torqom adını Ermənistanın bir hissəsi, ailə, nəsil, Torqom milləti kimi göstərmişlər... ”.

Qaraqaşyan (“History of Oriental Issue”, London, 1905).

2. Erməni mif və siyasəti: miqrantlardan avtoxtonlara doğru...

■ **İ.Dyakonovun erməni xalqının yaranması haqqında** ənənəvi (“klassik”) konsepsiyası (“Пред-история армянского народа”, Ер., 1958).

■ **Dyakonovdan və sovet dövründən öncəki erməni “araşdırmaları”:** “ermənilər – ilk arilər və hind-avropalıların ilk vətəni Kiçik Asiyadakı Ermənistanıdır” (Ter-Gregor (1897), Gabrielian (1918), Aslan (1920));

“Ermənilər friqlər deyillər, Nairi-Urartu, Xatti mədəniyyəti – Erməni sivilizasiyasıdır” (Sandalgian, 1917).

Ana xətt: Ermənilər Qafqaz silsiləsindən deyillər.

■ **Sovet dövründəki ilk erməni tarixi araşdırmaları:** Balkanlardan “miqrasiya konsepsiyası”, Ermənistanın özəyi – Kür-Araz ovalığı (Baryan (1928), Arakelyan (1938)).

- **Sovet dövrünün erməni tarixi “araşdırmalarının” növbəti mərhələsi:** ermənilər bir tərəfdən friq və fraklarla gəlmələrdir, digər tərəfdən Ön Asiyaın aborigen xalqıdır (armenlər və haylar), protoermənilər, Hayasa, Nairi, Urartu, Xatti, Xurrilərin tarixinin mənimsənilməsi, erməni dövlətçilik ənənəsinin Behistun yazılarından öncəyə, bürünc dövrünə aid edilməsi (Manandyan (1943), Qr.Kalansyan (1947), “Hayasa – ermənilərin beşiyi” kitabı).

Ana xətt: Ermənilər istər gəlmə, istərsə də avtoxton etnosudur.

- **Sovet dövrünün erməni tarixi “araşdırmalarının” yeni mərhələsi** (repatriantlarla bağlı 1945-1946-cı illərdə millətçiliyin yeni səviyyəyə qalxması), Ermənilər yalnız avtoxtondurlar, “Hayasların” Armenlər ilə birləşməsi və Urartu dövlətinə qarşı müstəqilliyi, Ararat çarlığının Kür-Araz ovalığında e.ə. 316-cı ildə əmələ gəlməsi, Ervantidlər sülaləsi, Arşakidlərin (I-III ə.) müstəqil çarlığı və s. (“Erməni xalqının tarixi”, II c., Erm. EA, 1951, müəlliflər: Arakelyan, İoannisyan), “Böyük Ermənistan” termininin işlənməsi, Qarabağın qədim Ermənistanın xəritələrinə ilk dəfə daxil edilməsi (Samvelyan, 1944, Yeremyan, 1952).
- **S.T.Yeremyanın erməni tarixi və erməni xalqının etnogenezi:** Hayasdan başlayan avtoxton konsepsiyası, onun xəritələri, “hayas” qəbiləsinin hind-avropa dili və Urartu dilinin erməniləşdirilməsi. İrandilli skiflərin erməni xalqının etnogenezindəki müstəsna rolu, skiflər başda olmaqla, erməni Armi-Şuprua dövləti (e.ə. VII ə.), erməni-midiyalı sülaləsi başda olan Ervanduni dövləti (“Armina”) (Ervantidlər Matiena vilayətindən çıxanlar (necə ki Midiya və fars sülalələri)) və bu dövlətin Urartudan

çıxması, fars və midiyalılar ilə birlikdə Urartu dövlətinin süquta gətirilməsi və əvəzinə “Armina” dövlətinin yaranması (Yeremyan, 1951).

- **S.T.Yeremyanın son konsepsiyası (1958-1970-ci illər)** (əsərlər yalnız erməni dilində nəşrdən çıxmışdır): ilk Ermənistan – Hayasa-Azzi (e.ə. XV-XIII ə.) – Kiçik Ermənistan (Ərzrundan qərbdə) və onun muşk – “protoarmen” əhalisi, onların cənub-şərqdə yerləşməsi (Diyala çayının başlanğıcı) və Muşklar çarlığının (Arme / Armina) yaranması (e.ə. 1165-ci il), armenlərin hürri-urartularla qarışması və Arme dövlətinin Urartu dövlətinə daxil edilməsi (e.ə. 773-714-cü illər) və nəticədə e.ə. VII-VI ə. Midiyalılarla birgə Urartu dövlətinin dağıdılması (1981-ci ildə Yeremyan artıq yazırdı ki, protoarmen dili e.ə. V-VI minilliklərdə formalaşaraq və “ermənilər nümunə olan hind-avropalı antropoloji tip də o zaman yaranıb”).

Ana xətt: Ermənilər yalnız avtoxtondurlar və dünyanın ən qədim xalqlarından biridir.

(Dərslik, Parsamyan və s., 1962)

Erməni tarixçilərinin son sovet və müstəqillik dövründəki “nailiyyətləri”: Urartu-erməni dövləti, Nairi əhalisi – ermənilər tərəfindən Urartunun yaradılması (Q.Emin, 1967, 1979), ermənilər – Hayaslıların törəmələri və SSRİ ərazisində ilk dövlət qurumu – Urartunun yaradıcıları – haylar (Aslanyan və s., 1965), erməni Hayasasın qüdrətli dövlət kimi Xetlər ilə savaşı, Erməni dövləti “arme” qəbiləsi hegemonluğu ilə yaranan andan “hayk” adını daşması (Xaçatryan, 1976), Ararat adının Urartu dövlətinə verilməsi, Urartu – erməni xalqının dövləti (Katalvanyan, 1980), dünyaya ilk əlifba, təqvim, dəmir və hərbi araba gətirən – “Qədim Ermənistan”, Ermənistan = Urartu = Nairi = Hayasa (S.Ayvazyan, 1962, 1963, 1967), Urartu

dövlətçiliyinin ümumiyyətlə olmaması, Ermənilərin Misirə, Çinə və Hindistana yayılması və yalnız “Erməni dövlətinin” olması (S.Ayvazyan, İşxanyan, 1969), Qarabağ və Azərbaycan torpaqları ermənilərin qədim məskəni (Ayvazyan (1997), Urartu erməni dövləti olduğu səbəbinə görə Assuriyanın “Urartuya qarşı gücsüzlüyü” (Mnasakanyan, 1981), “Böyük Ermənistan” adı ilə Qarabağı və digər məxsus olmayan torpaqların Arşakuni dövlətinə aid edilməsinin dərsliklərə və ensiklopediyalara salınması (Yeremyan, 1981, Arutyunyan, 1987), ermənilərin etnogenezini erməni dilinin yaranmasından başlanır, onun 5 minillik tarixi var və bu dil hind-avropalılardan xüsusi seçilən müstəqil dildir (İşxanyan, 1988), ermənilər Sevan gölünün ətrafında və Qarabağda Urartu dövründən öncə məskən salıblar (A.Petrosyan, 1987), prahindavropalılar = proto-armyanlar (Karaqezyan, 1988) [“Urartu-Ermənistan” adlı monoqrafiya, 1988-ci il, Yerevan, müəlliflər: B.Arakelyan, Q.Caukyan, Q.Sarkisyan], Ermənilərin Cənubi Qafqaz və Urartu daxil olmaqla – “ilk sivilizasiya beşiyi” (Sarkisyan, 1991), astronomiya biliklərinin ilkin ocağı (Tonakanyan, 1989, Z.Balayan, 1984).

Ana xətt: Ermənistan – sivilizasiya beşiyi, Kiçik Asiyanın tarixi = Ermənilərin tarixi “Urartu” “termininin” Erməni çarlığı adı ilə əvəz edilməsi, “əzabkeş”, dünya biliyini özündə cəmləşdirən xalq tərəfindən sərhədlər haqqında Qars müqaviləsinin tanınması (Ermənistan parlamenti, 1991-ci il), qonşu xalqlara ərazi iddialarının “qanuniliyi” və “ədalətli” olması.

- **Erməni “tarixşünaslığının zirvə nailiyyəti” – S.Ayvazyan “История России: армянский след” (M., 2001), (Ermənistan, 1997, “E.ə. II minildəki**

Ermənistan”) – rus-erməni ata yurdu Ararat guşəsi, e.ə. 2107-ci ildən başlayaraq “erməni çarlar sulaləsi”, ermənilərin Xəzər, Qara və Aralıq dənizlər arası ərazisində yerləşmə xəritəsi, rus knyazlarının, Atropatın erməni olması, 33-cü ildə Ermənistanda xristianlığın qəbul edilməsi, Böyük Tıqranın İspaniyadan Hindistana qədər Erməni dövləti və Makedoniyalı İsgəndərin məğlub edilməsi və s. uydurmalar.

Ana xətt: “ermənilər sivilizasiyalı dünyanın unikal fenomenidir və bəşəri mədəniyyətin bütün nailiyyətləri Ermənistandan gəlir”.

Mənbə: *Şnirelman “Yaddaş savaşı” (“Войны памяти”, М., 2002).*
К.Иманов “Армянские ина(о)родные сказки” (Баку, 2008).

3. Yuxarıdakı tarixi absurd və uydurmaların media vasitəsilə erməni xalqının beyninə yeridilərək “Böyük Ermənistan” və “böyük erməni mədəniyyəti” miflərinin, davranış qaydalarına çevrilməsi və etnik baxımdan qonşulara qarşı ermən iddialarının “qanuniliyini” və qonşu etnosların qeyri-maddi və maddi mədəni irsinin mənimsənilməsi və erməniləşdirilməsinin “legitimliyinin” əsaslarının yaradılması.

Erməni mifologemlərinin əsas stereotipləri:

- Ermənistan və ermənilər Nuh-Hayk-Arame soyundan gələn ilkin hind-avropa sivilizasiya beşiyi;
- Ermənistan Kiçik Asiyada və Cənubi Qafqazda olan dövlətçilik ənənəsinin ilk “sahibi”;
- Ermənilər xristianlığı qəbul edən ilk millət;
- Ermənilər əlifbanı və yazını istifadə edən ilk millət;

- “Böyük Ermənistan” xülyasından irəli gələn ermənilərin (indiki) yaşadığı ərazilərdə və qonşu olan ərazilərdəki mədəni irs yalnız ermənilərə məxsusdur.

Bunlar: siyasi mifologiyadır və bu mifoloji dünyanı duymaq erməni etnik mənzərəsidir, mövcud reallıqları qəbul etmə üsulunu və davranış qaydalarının formalaşdırmasını müəyyən edəndir.

Bir sözlə, bu mifologiya nəticəsində erməni təfəkküründə “ermənilər tanrı tərəfindən seçilmiş, müstəsna rola malik olan və ən yüksək müdrikliyi daşıyan xalq olaraq, turanlıların sövdələşməsi nəticəsində qurban verilən əzabkeş millətdir”.

Hakimiyyət orqanları bu mifologiyanın yaranmasına siyasi məqsədlərlə dəstək versələr də, nəticə etibarı ilə onun əsirləri və qurbanlarına çevrilirlər.

Rusiya etnopolitoloqu S.Lurye: “dünyəvi cəmiyyət” istiqamətinə yönələn, “yeni təfəkkür sahibi” erməni agentlərinin baxışları “faktiki olaraq ermənilərin siyasi folkloruna uyğun gəlmirdi”.

4. Erməni kollektiv yaddaşının ilkin yaranma mənbələri və mifologiyasının kökləri.

- Kollektiv yaddaş: tarixi yazılı narrativlər və ozan-aşıqların ifa etdiyi şifahi epos, folklor, dastanlar (epik hekayətnamə): ermənilərin və azərbaycanlıların ənənələri (M.Xorenski və Dədə Qorqud).
- Erməni yazılı tarixi əsərlərdəki erməni kilsəsinin rolu və Azərbaycan kollektiv yaddaşının etno-mədəni sosiallaşması [Smith A.D.: “Azərbaycanlıların ermənilərdən fərqli olaraq, erməni kilsəsi tərəfindən təchiz olunan güclü “etnotarixləri” yoxdur” (“Nations on Global Era”, Polity Press, Cambridge, 1995)].
- Yazılı erməni tarixi əsərlərində sxematik hekayətnamə şablonu.

“Hekayətnamə şablonu öz-özlüyündə mifoloji təfəkkürün məhsulu olaraq, insanları keçmişin obrazlarına bağlayır və bununla onların dünyanı dərk etməsində qüdrətli mifoloji element yaradır” [Herzig E.M., məqalə, “Armenia and the Armenians”, G.Smith redaktəsi ilə “The nationalities question in the Post-Soviet States”, London, 1996].

- Kollektiv yaddaş və institusional tarix (dövlət dərslikləri, ensiklopediyaları və s.) (ermənilər və azərbaycanlılar) [“Azərbaycan tarixinin rəsmi sovet versiyası digər SSRİ xalqlarının tarixi ilə müqayisədə demək olar ki, ən saxtalaşdırılmış tarix idi” (Şnirelman)].
- Erməni hekayətnamə şablonunun xüsusiyyətləri.
  - Əsasən müəlliflər kilsə xidmətçiləri, yazılar erməni kilsələrinin sifarişi ilə yazılır və onlar tərəfindən qorunub saxlanılır.
  - Nəql olunan tarixi hadisələr yox, onların xüsusi yenidən quraşdırılması idi, uydurma hadisələr idi və əlverişli olmayan hadisələr aradan götürülürdü.
  - Əksər tarixi mənbələr elan olunan dövrdən qat-qat gec yazılır və əsrlər boyu (XIX ə. daxil olmaqla) əlverişli istiqamətdə dəyişdirilir.

Mənbə: Thomson R.W. (*State University of New York Press, Harvard University Press, 1976, 1978, 1982-ci il*).

Əlavə: “Ermənistan tarixi” yox, “Erməni xalqının tarixi”, “Haylar tarixi”, “Haylar törəmələri” yazılır və bunun səbəbləri.

5. Erməni yazılı tarixinin baniləri: Aqafangel, Egişe və M.Xorenski

№		Müasir erməni mənbələrindəki dəyərləndirmə	Qərb ədəbiyyatındakı dəyərləndirmə
1.	Aqafangel ("Ermənilərin tarixi") [Xristianlığın qəbuluna aid III-IV əsrlərin olayları]	"Həqiqi tarixi faktları mövcud aqioqrafik materiallarla, ... əfsanə və rəvayətlərlə birləşdirib bütöv və tam əsər yaradıb" (Arm. средневеков. литература, Erm. EA, 1986, rus dilində)	"Bu əsərin müəmmalı olması yalnız yadda qalan ənənənin və uydurma əfsanənin qarışığından irəli gəlir. Bir neçə dildə olduğu halda, onun bu müxtəlif redaksiyaları erməni versiyasına uyğun gəlmirlər" (Thomson R.W. "Introduction. In Agathangelos. History of the Armenians", London, Harvard University Press, 1978)
2.	Egişe "Vardan və erməni müharibəsi haqqında" [Sasaniyə qarşı V əsrin erməni üsyanı]	"Egişe"nin əsəri hadisələri məntiqi ardıcılıqla əks etdirən və olayların şahidi olan həqiqi tarixi ilk mənbədir". (Arm. средневеков. литер., Erm. 1986, rus dilində)	III-IV əsrlərdə yox, V əsrin ikinci yarısında yazılıb. "Egişe"nin tarixi VI əsrdən öncə yazılması mümkün olan deyil" (Thomson R.W. Introduction. In: Eliche. "History of Vardan and the Armenian War", London. Harvard University Press, 1982)

3.	M.Xorenski ("Erməni tarixi")	<p>"Xorenski rəşional təkəkürə, və faktların müqayisəli və tənqidi təkhlilinə malik olan tarixçidir ..... Xorenskinin əsəri ilk erməni tənqidli tarixidir və milli elmi-tarixi fikrin incisi və şah-əsəridir... Tarixi həqiqət axtarışında ... Xorenski hətta İncilin nüfuzunu da nəzərə almaqdan imtina edib ..." "Moisey Ermənistanın ilkin tarixini dünya səhnəsinə yerləşdirməyə çalışaraq, tendensiyalı şəkildə tarixi saxtalaşdırıb və öz himayədarlarını ucaldaraq onlar üçün gözəl və qədim soy-kökləri uydurub".</p>	<p>"Xorenski tarixçiye məxsus olmalı heç bir keyfiyyətlərə malik deyil... ondan yalnız digər yaxşı tarixçilərin fikirləri ilə uyğunluq təşkil edən yerlərdən istifadə etmək olar" (XVIII əsrin tanınmış tarixçisi E.Qibbon) "Onun [Xorenskinin] məlumatlarına inanmaq – naşılıqdır... Bu xəbərlərin əksəriyyəti uydurmadır" (Avqust Karriyer, 1896-cı il)</p>
----	------------------------------	--	---

Yekun: qədim erməni tarixçilərindən gələn
hekayətnamə şablonu:

- qızıl əsr və ermənilərin layiqli yaşamaq tərzii;
- düşmənlər tərəfindən ermənilərə qarşı hücumlar və erməni əzabkeşliyi;
- inanclarını, dini qoruyub saxladığı halda düşmənlərin iddialarının rədd edilməsi və qələbə;
- əks halda – məğlubiyyət.

6. Erməni tarixi saxtakarlıqlarına aid 5 misal göstərmək vacibdir.

Birincisi: Parfiya çarlığı kimi tanınan Böyük Ərsaklar dövləti və bu dövlətin 3 bəylikdən ibarət olan qərbdəki Kiçik Ərsaklar – Arşakuni (ermənicə) “çarlığı” haqqında həqiqətlər.

İkincisi: Kiçik Ərsaklar dövlətinin və xristianlığın qorunmasında, Ərsaklar sülaləsindən sonra Qars vilayətinin hökmdarı olan Mamik-Mamikonyan (ermənicə) sülaləsinin mənşəyi haqqında əsrlər boyu gizlədilən məlumatlar.

Üçüncüsü: Xristianlığın Kiçik Ərsaklar dövlətində yayılmasına nail olan Onak oğlu Suren (Qriqori / Kirkor) haqqında yeni açıqlamalar.

Dördüncü: “Mesrop əlifbası”nın yaradılması və bu əlifbanın hansı mənbələr ilə oxşarlığı haqqında məlumatlar.

Beşinci: Haylar nə zaman və hansı imkandan istifadə edərək “Armeniya / Arminiya” adını mənimsədilər?

I. Parfiya – Böyük Ərsaklar və Kiçik Ərsaklar

1. Parfiya çarlığı və ya Ərsaklar dövləti nə vaxt və nə cür yarandı? Ərsaklılar kimlərdəndir?

1.1. Sələvkilər dövlətinin süqutu, Baktriya və Parfiyanın müstəqilliyi (e.ə. 249-cu il).

Xəritə: Sələvkid dövləti (Baktriya və Parfiya daxil olmaqla)

1.2. Daha'lar (Dahe / Dae, Dahae) – Turan (qədim türk) qəbilələri və onların Parn'lar boyu (Ərsak və Tiridat = II Ərsak (248-211-ci illər)).

Ərsaklar sülaləsinin yaranması (Ellinlər: Arsacidas; romalılar: Arsakides, Haylar: Bahlavig (Baklar, Baktriyalılar); İranlılar: Eşkaniyan).

Parfiya imperiyası: Hindistandan Qafqaza, Sır-Dəryadan (əks) Fərata qədər (E.ə. 200-ci illər) “**Partian**”.

Xəritə: Parfiya dövləti

Mənbə:

a) M.E.Bosch “Grundzüge der Geschichte des Hellenismus” (1942);

b) Levek P. “Эллинистический мир” (M., 1989).

1.3. **Strabon** (“Coğrafiya”, XI, XI, 2): “Köçəri Saklar, Dahe – “Teke Taka”, Aday / Adağ, Xəzər və Aral arasındakı köçəri tayfalar, Ərsak skiflərdəndir”.

Prof. J.Campbell (“The Hittites”, Toronto, New York, 1890): “Ərsaklar Xettlərə qohum olan Turanlılardır və onların ən cəsur tayfasıdır” [Çuvaşların DNK-analizi].

L.Qumilev (bir neçə kitabında): “Parfiyalılar İran əhəlisinə qarşı yad qəbilə idi, onlar Aral boyu çöllərin türkləridir”.

Mommsen (“Roma tarixi”, 1887): “II Ərsak – qüdrətli Turan sərkərdəsi, Turan Ərsaklarının hakimiyyətini quran parf “parn / part” qəbiləsindəndir”.

1.4. Bayandur / Bayındur = Bayan / Bayın + dur = Payın + dur = Parn + dur: kök + şəkilçi (Məs., Kuman-dur, Çav-dur, Kun-dur..., “R-Z”: dur → duz / düz → Bög-düz (bax: Rasonyi Dn. L. “Dünya tarixində türklük”, Ankara, 1942)).

Parn / Aparn = Baran (“Qoyunlular”).

Mənbə: *Prof. A.Zeki V.Toğan “Ümumi Türk tarixinə giriş”, İstanbul, 1946.*

“Dədə Qorqud”: 24 oğuz ellərinin “sol” qolu = Üç Ok-ın Bayandur boyundan (Gök-Alp və ya Gök Han).

Mənbə: *Prof. F.Kırzioğlu “Kars tarixi” (İstanbul, 1953).*

1.5. Böyük Ərsakların qərbdəki 3 bəyliyi – Kiçik Ərsaklar “Dədə Qorqud”dakı Bayandurların Kür-Araz boylarına gəlməsi (Dağ-Alp, Dağ-Xan, Salgur / Salvur boyu Qazan-xan sülaləsi).

Mənbə: *Prof. F.Kırzioğlu.*

Tiridatın (II Ərsak) oğlu I Artaban (III Ərsak (211-191-ci illər)) Həmədan paytaxtı

VI Ərsak (I Mitridat) (160-139-cu illər) Mesopotamiyanın fəth edilməsi: “Çarlar çarı”.

II Mitridatın (“Böyük”) (IX Ərsak) (123-88-ci illər) Azərbaycanı və İberiyanı **fəth etməsi**, “Arminiya” ərazisinə **daxil edilməsi**.

Mənbə: *A. De Markoff “Monnales Arsacides, Subarsacides, Sassanides, etc....”.*

Justin: *“Böyük Ərsakların ərazisi Qafqazdan Fərata qədər idi”.*

Kiçik Ərsakların başçısı – I Artavazd’ın (123-95-ci illər) hakimiyyətdən uzaqlaşdırılması və onun oğlu Tiqranın Həmədanda girov saxlanması.

II Artaban (88-77-ci illər): saklar və toxarların ölkəyə axını və onun bir hissəsinin müvəqqəti işğal edilməsi.

I Tiqrın Artaksidin Kiçik Ərsaklar dövlətində taxta oturması və ərazisinin genişləndirilməsi → “Böyük Arminiya”.

1.6. Erməni və Alban tarixi xronikalarındakı məlumatlar

M.Xorenski “Ermənistan tarixi” (VII əsr)	} Ərsaklar Xorasandan gələrək Araz- Kür-Çorux- Murat-Fərat boyu ərazilər- də hökmdarlıq ediblər
Sebeos “İrakli tarixi” (661-ci il)	
Xovannes “Erməni tarixi”	
Taronlu Asolik “Cihan tarixi”	
Musa Kaqanqatlı “Alban tarixi”	

M. Xorenski (I, 8, 9; II, 1-4): Cəsur Ərsak, Baxl, Peyğəmbər İbrahim, Kettura. Böyük Ərsak (güman ki, IX Ərsak “Arminiya”ya çar taxtına qardaşı Valərsak’ın (Val-Ərsak)) təyin edilməsi – Ərsakuni / Ərşakuni sülaləsi və Kiçik Ərsaklar dövlətinin yaranması. Valərsak’ın Albaniyaya başçı Sasak boyundan Aranın təyin edilməsi (M.Kaqanqatlı).

Nəticə: 428-ci ilə qədər “Arminiya” adlanan ərazidə hökmdarlığı Böyük Ərsaklar (Parfiya) dövlətinin başçısı Böyük Ərsak’ın qardaşı Valərsak sülaləsinin törəmələri və varisləri başçılıq ediblər.

1.7. Türk dastanları nə deyir?

“**Bahr ül-Ensâb**” dastanı (anonim mənbə), Orhan Ş. Gökyay “Başlangıç” (1938-ci ildə) “**Dədə Qorqud**” nəşrinə giriş sözü - əski oğuzların miladdan öncə Araz-Kür boylarına yerləşməsi, Bayandur-xan sülaləsi və oğuz ellərinin Xorasandan köçüb Ani və Kars ərazisində yerləşməsi.

Bayburtlu Osman “Tevârih-i Cedid-i Mirât-i” (III Murad (1574-1595-ci illər)).

“Dədə Qorqud”: Oğuz ellərinin yerləşmə arealı: İc Oğuz və Taş (Daş) Oğuz bəyləri: Qazan-xan və Bayandur-xan.

Yekun: Böyük Ərsaklar “Arminiya” ərazisini həmişə “doğma torpaq” hesab etmişlər.

Misal. XXII Ərsak (Val-Əps), 51-71-ci il, Parfiya hökmdarı Kiçik Ərsaklar dövlətini Roma tabeçiliyindən alaraq, öz qardaşını Olaş / Ulaş (Tiridat) bunların taxtına ötürdü. Beləliklə, eramızın 63-cü ilindən başlayaraq ta 428-ci ilinə qədər (366 il) Kiçik Ərsaklar dövlətinin başında Tiridatın nəslı durmuşdur. Bu Kiçik Ərsaklar dövlətinin (Arşakuni) tarixidir.

Mənbə:

a) J.Sandalgian *“Histoire Documentaire de l’Armenie des Ages de Paganizme”, II c., Rim, 1917 (II, s.519-526).*

b) R.Grousset *“Histoire de l’Armenie des Origines à 1071”, Payol-Paris, 1947 (s.107).*

1.8. “Arminiya / Ermənistan” anlayışı nə deməkdir?

Bisitun yazısı Armeni – “Yuxarı ölkə” (e.ə. VI-V ə.)

Prof. Z.Qeybullayev: *“Arminiya” Axemeni dövründən gələn coğrafi əyalət-satraplıq.*

Prof. F.Ağasıoğlu: *“Arman / Ermen Şərqi Anadoluda Mitən tayfa ittifaqından prototürk soy adı”.*

Prof. İ.Dyakonov: *“I Armani Assuriyaya və Vavilon sərhəddində Uqar-Salli; II Armani (Xolvani) Diyala qollarından birində dağ”.*

Prof. J.Campbell: *“Armi / Erme” qeyri-hay mənşəli, turan köklü Xattılardan olan Nairi xalqların biri.*

Pindar, Strabon “Coğrafiya” (13 kitab): *Kilikiyada (bugünkü Türkiyənin Karaman vilayətində) Ermenak adlı şəhər.*

Yekun: “Armi / Erme” türk-turanlıların yaşadığı ərazi ilə bağlıdır və etnonimin Haylara aidiyyəti yoxdur.

II. Mamikonlar kimdilər?

1. Mamık və Konak: Türkistandan qaçaq düşən şahzadələr – siyasi mühacirlər (III əsr, Əhlat-Muş)

Ərsaklar sülaləsindən sonra Kars vilayətinin hökmdarları, “Arminiya” ərazisinin ən tanınmış **alpları**, xristianlıqdakı xidmətləri.

2. Tarixi arayış: Hunların şimal (sol) və cənub (sağ) qolları, onların taleyi və şahzadələrin ölkədən qaçmasının səbəbi.

Mənbə: *Deguignes, “Hunların, Türklerin... Tarihi” (fransızcadan türk dilinə tərcümə) (1-8 cild, İstanbul, 1923, 1925).*

3. Erməni tarixi xronikaları.

Sebeos “İrakli tarixi” və Gök-türklərdən eşitdiyi hekayə.

“Armenyak soyundan deyillər, Genas (Gen)’dan (Doğu Türkistan) gələnlərdilər”. Gəlmə tarixi: Parfiya hökmdarı Artavan (213-226-cı illər) və “Armeniya” başçısı Böyük Xosrov (217-252-ci illər) dövrü.

Mamikonların Vətəninə anadan olan Taronlu M.Xorenski (II, 81, 84, 89; III, 87) Mamık’ın adını “Mamgun / Mamkun” (həmçinin Asollik) “**Naradan** və nə cür **Mamikonlar** boyu əmələ gəlib” (tərcümə).

Ermənilər “Mamıkonyan” = “Mamık-uni” = Mamık sülaləsindən.

Fərq: M.Xorenski: Sasanilər (Ərdəşir (226-241-ci illər) dövrünə gətirir, Qərbə yollanmasına Şahpur dövrü ilə).

4. Mamık sülaləsi və Qaraqoyunlar.

Ərsakların Ahlat-Muş-Bitlis-Malazgert regionunun iç hissəsinin Taru / Duru – Baran = Baran-Yurdu = Baranlı adlandırılması.

Mamık və Konak’ın Qaraqoyunlara bağlanması (F.Kırzioğlu, A.Zeki V.Togan).

Əbdül Qazı Bahadır-xan “Türk şeceresi”, II boy – “Kune / Kona”.

Dədə Qorqud: “Kara-Kona (K) Çenasdanlı Konak” [yaylak – yayla; kışlak – kışla, ofav/k – oda, Alıncak – Alınca, Kapuk – Kapı...].

Bahr ül Ensâb: “Konak-Beğ (Bəy)”.

Sebeos (“İrakli imperatorun tarixi”, tərc. Patkanov, Peterburq, 1862) – “Kolak-Beğ (Bəy)”.

III. Xristianlıq Kiçik Ərsaklar dövlətində necə yayılıb?

1. Böyük Ərsaklar dövlətinin süqutu (e.ə. 250-226-cı illər, 476-cı il) və Kiçik Ərsaklar dövlətinin problemləri.

Böyük Xosrovun (217-252-ci illər) Sasanilərə qarşı və Romalılara meyilli siyasəti.

2. II Tiridat (dövrü) və Roma imperatoru Diokletianın (284-305-ci illər) patronajı.

3. Anak və onun oğlu Surenin tarixindən.

3.1. IV Firaatın (Ərdəşir) (e.ə. 37-22-ci illər) ölümü ilə yaranan varislik məsələsi: Coşm / Koçm (qızı), oğulları Ərdaşes, Garen / Karen Suren.

Ərdaşesin (Ərtaban adı ilə (11-4)) hökmdarlığı, qalan varislərin (3 qol) narazılığı və varislik ardıcılığı.

Ardaşes nəslə → Karen-Bahlav → Suren Bahlav → Asbahabed-Bahlav (Koşm nəslə).

Sasanlı I Ərdəşirin (226-241-ci illər) Ərsaklı sülaləsini məhv etmək niyyətləri.

3.2. I Ərdəşirin Suren-Bahlavı Kiçik Ərsakların hökmdarı Xosrovu öldürmək üçün göndərilməsi.

3.3. Suren-Bahlav və Asbahabed-Bahlav Böyük Ərsaklar sülaləsinin ailə üzvlərinin öldürülməsi və yalnız bir bəyin Kuşan ölkəsində gizlənməsi.

3.4. Ananın Xosrovla dostluğu və sonradan satqınlıq nəticəsində ikincinin öldürülməsi.

3.5. İntiqam kimi Ananın özünün və ailəsinin öldürülməsi (körpə oğlu istisna olmaqla).

3.6. Surenin Kirkor (Greguvar) adı ilə Kappadokiya xristian tərbiyəsi alması.

4. Müqəddəs (Əziz) – Kirkor (Gregurar) Lusavoriç (Nurlandırıcı Kirkor), ilk Katalikos.

Mənbə: *Y.Sandalgian II (562-565-ci illər), R.Grousset (114-115-ci illər) Roma tarixçiləri: Diyon Kasiyus, Zonaras (kiçik fərqlər).*

5. Tiridatın Romadan qayıdışı, taxt-taca çıxması və Kirkor'un ölkədə hörmətlə qəbul olunması.

6. Tiridat-Kirkor münasibətləri, Ripsime və Gayane, xristianlığın rəsmi dövlət dini kimi qəbul edilməsi və bəylərin bunu Mayakda (Kayseri) təntənəli qeyd etməsi.

Mənbə: *Aqafangel "II Tiridat – Xanın tarixi" (3, 5, 11, 13, 16) M.Xorenski.*

7. Xristianlığın qəbul edilmə tarixi:

R.Grousset – 301-ci il; Y.Sandalgian – 305-ci il.

Kevork Aslan ("Arménie et les Arméniens") – 301, 304, 305-cı illərdən biri.

8. Bəylər "Torkom" soyundan (Torkoman = Türkmən).

Aqafangel: "Arminiya əhalisi "Torkom irqindəndir".

Bizanslı Faustas (III, 13): "Torkomyan ölkəsi "Böyük Arminiyadır".

M.Xorenski (I, 10): "Burada oturan, yəni Torkom soyundan gələn bizlər".

Gevond / Leond (798-ci il) (fran. tərcüməsi) öz əsərini aşağıdakı sözlərlə bitirir: "Torgomyan hekayətnaməsi belə bitir".

9. Torkom / Torgom – millət, soy, kök və s.

(Tövrat) Arminiyaya aid Ərsaklar haqqında deyilir ki, onlar Türkmənistandan gələn Oğuz = Türkmən qoludur və "Torkom - ân" (Torkomlar) adlanırlar.

Dədə Qorqud: erməni klassik mərkəzlərində söz getdiyi hallarda heç bir "Ermən: və ya "Hay" sözü işlənmir".

10. Qriqorianlıq: Konsil 381 İstanbul, 431 Efes 451 Xalkidon, 506 Dvin.

IV. Mesrop əlifbasının yaradılması haqqında

1. Sasanlı Bəhram – Şahrur və Bizans imperatoru Arkadi arasındakı 387-ci il müqaviləsi (Kiçik Arsakların Bizansa tabeliyi).

2. II Teodoris (408-450-ci illər) və idarəetmə-inzibati sistemin dəyişilməsi (prokuratorlar).

3. Müqəddəs Kirkor'un 5-ci nəsilədən gələn Müqəddəs Sahat (387-438-ci illər) katalikos-patrik kimi fəaliyyəti və Mamikonlu yurdunda – Muş'da 361-ci ildə Mesrop Maştosun anadan olması.

4. 392-405-ci illər "Danyel əlifbası"nın təkmilləşdirilməsi: bugünkü "erməni əlifbası"nın yaranması ("Mesrop əlifbası"), yunan və Suriya yazılarının yeni əlifba ilə Ərsaklı = Part dilində və yerli ləhcədə əvəz edilməsi (İncil və digər dini kitablar). Qədim "erməni" dili Krapar / Girabar = Qrabar Van gölü ətrafında əski oğuz elləri ərazisində intensiv inkişaf edir. **Mənbə:** *R.Grousset (s.171-173)*.

5. a) Qrabar'dakı Fin-Uqor və Əski türk sözlərin çoxluğu; b) Ərazi – Kiçik Ərsaklar dövləti (türk köklü); c) Van gölünün şimal-qərb hissəsi Taron (Muş-Ahlat) türk soyundan olan Mamikonlar torpağı.

6. "Mesrop əlifbası": 34 hərfli işarə və Orxon yazılarında işarələr. b, ê, i, l, dz (oğuzların pəltək "ze", məsələn, Kazan-xan), k, n, ç, r, v, ng – cəmi 11 işarələrin oxşarlığı.

Mənbə: *F.Kızıroğlu*.

7. Anak (türk) soyundan olan Mesropa yardımı və Daş-Qoçlardakı işarələr. Şəkil 36-39 və b. Qoç-daş.

8. Ahlatda 1945-ci ildəki arxeoloji tapıntılar və Bayandur damğası.

9. Müqəddəs Sahak'nan Kirkor dini sülaləsinin və 63-cü ildən 366 il davam edən Kiçik Ərsaklar dövlətinin sonu.